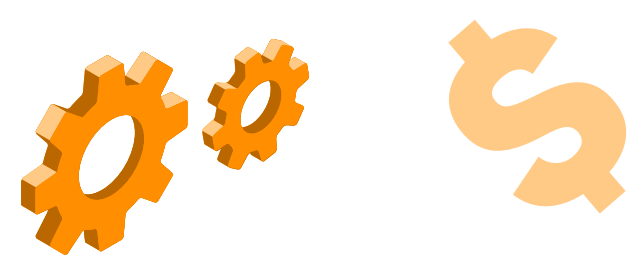

**Ақша жүйесі. Ақша
массасы, ақша
базасы және ақша
мультипликаторы.
Инфляция**

PhD, доцент Досжан Р.Д

Дәріс жоспары:

1. Ақша жүйесі
2. Ақша массасы және ақша базасы
3. Биметализм және Монометаллизм
4. Инфляция: мәні, себептері, түрлері, салдары

Ақша жүйесі

Ақша жүйесі – бұл тарихи түрде қалыптасқан және ұлттық заңдылықтармен бекітілген, ақша айналысын ұйымдастыру формасы

*Металл ақша
айналысы*

*Несиелік және
қағаз ақшалар
жүйесі*

Металл ақша айналысы

Монометализм

Биметализм

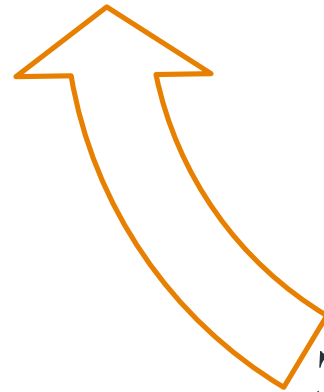
Ақша жүйесінің элементтері

Ақша бірлігі

Ақша түрлері

Эмиссиялық жүйе

Ақша массасы

Ақша массасы – жеке тұлғаларға, кәсіпорындарға және мемлекетке тиісті және шаруашылық айналымына қызмет ететін сатып алу және төлем құралдарының жиынтығы.

Ақша базасы

Ақша базасы (МВ) – бұл міндеттемелерге жататын резервтік және бастапқы ақшаларды білдіреді

$$MB = CIC + RR + DCB,$$

мұнда,

CIC – айналыстағы нақты ақшалар;

RR – міндетті резервтер;

DCB – екінші деңгейдегі банктердің банктегі коршоттағы қаражаттары.

банктердің

Ұлттық

Ақша мультипликаторы

Ақша базасының ақша массасына
ықпал етуі *ақша мультипликаторы*
(Ам) көмегімен есептеледі

$$Ам = \frac{М3 \text{ (ақша массасы)}}{МВ \text{ (ақша базасы)}}$$

Ақша агрегаттары

Белгілі бір күндегі және белгілі бір кезеңдегі ақша айналысының сандық өзгерісін талдау үшін, сондай-ақ ақша массасының өсуі мен көлемін реттеуге байланысты шараларды жасау үшін әр түрлі көрсеткіштер пайдаланылады. Ондай көрсеткіштерді *ақша агрегаттары* деп атайды

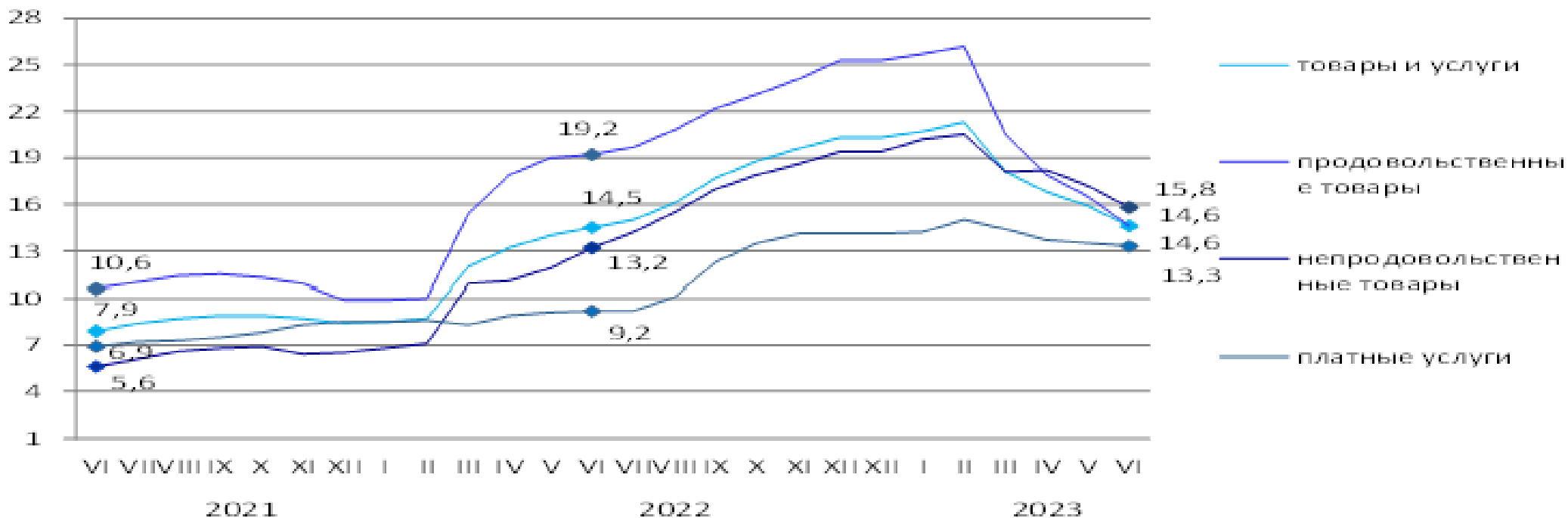
Инфляция

Инфляция (латын. inflatio, аудармасы - “қабыну”, “ісіну”) - бұл бағаның өсуінен, тауарлар тапшылығынан және тауарлар және қызметтер сапасының төмендеуінен туындайтын ақшаның құнсыздануы, сондай-ақ оның сатып алу қабілетінің төмендеуі.

Қазақстан Республикасындағы 2021-2023 жылдарға арналған жылдық инфляция

Қазақстан Республикасындағы жылдық инфляция

Бір жыл ішінде азық-түлік тауарларының бағасы 14,6%-ға, азық-түлік емес тауарларға – 15,8%-ға, ақылы қызметтерге – 13,3%-ға өсті

Мәә, тауарларға баға күннен күнге қымбаттап жатыр

Айтпа, 20000 тг құртып, ештеңе алмағандай болдым

3 Дәріс-Ақша жүйесі. Ақша массасы, ақша базасы және ақша мультипликаторы. Инфляция

Дәріс жоспары:

1. Ақша жүйесі
2. Ақша массасы және ақша базасы
3. Биметализм және Монометализм
4. Инфляция: мәні, себептері, түрлері, салдары

Ақша жүйесі – бұл тарихи түрде қалыптасқан және ұлттық заңдылықтармен бекітілген, ақша айналысын ұйымдастыру формасы. Ақша жүйесінің өзіне тән типтері және элементтері болады. Ақша жүйесінің типі - бұл ақшаның қандай формада болуын сипаттайды.

Ұлттық ақша жүйелері түрлерінің эволюциясы өндіріс қажеттіліктерімен анықталады. Осы факторлардың әсерінен ақша жүйесіне қазіргі заманғы талаптар қалыптасады.

Біріншіден, тауар-ақша қатынастары дамыған сайын, мемлекеттің бір орталық нарықпен ақша шығаруды реттеуі арқылы ішінара құрылған бірыңғай тұтас ақша жүйесіне қажеттілік туындады. Екіншіден, тұрақты ақша жүйесі қажет болды.

Ақырында, ақша жүйесі XVI - XVII ғасырларда қалыптасты, дегенмен оның жеке элементтері ертерек кезеңде пайда болды. Ақша айналымын ретке келтірудің алғашқы әрекеттері алтын құймасының сынамасы мен салмағын растайтын бай өзгерістерден туындады. Бірте-бірте құймалар мен монеталарды таңбалау құқығы мемлекетке өтті. Осылайша алғашқы мемлекеттік ақша жүйелері пайда болды.

Даму процесінде ақша жүйесі ақшаның эволюциясымен байланысты екі кезеңнен өтті. Біріншісі әмбебап балама ретінде әрекет ететін және ақшаның барлық функцияларын орындайтын ақша металының тікелей айналымымен байланысты (кезең өте ұзақ болды және XIX ғасырға дейін болды). Екінші кезең алтынның ақша өнімі ретіндегі рөлінің төмендеуіне және оны кейіннен ішкі және сыртқы айналымда әмбебап балама болған несие ақшасымен алмастыруға байланысты.

Қазіргі заманғы ақша жүйесі алтынмен байланыстың әлсіреуімен және қағазға жақындаған алтынмен алмастырылмайтын несиелік ақшалардың үстемдігімен ғана емес, сонымен бірге экономикаға, мемлекетке несие беру тәртібімен және алтын-валюта резервтерінің өсуімен де ақша шығарумен сипатталады.

Несиелік ақшаның болуы қолма-қол ақшасыз айналымның кең таралуына және дамыған елдерде қолма-қол ақшаның тек кішігірім асханалардағы есеп айырысулар мен туристік шығындарды қамтитын азаюына әкеледі.

Қазақстанда қолма-қол ақша айналымы үлесі әлі де жеткілікті үлкен. Тауарлық қамтамасыз етуден бөлек несие беру тәртібімен ақша шығару мүмкіндігі екінші кезеңнің тағы бір ерекшелігіне – барлық елдерге белгілі бір дәрежеде тән созылмалы инфляцияға (ақшаның құнсыздануына) алып келеді. Ақша жүйесінің дамуының бірінші кезеңінен бастап мемлекет ақша айналымына «қамқорлық» жасады. Екінші кезеңде оның рөлі артып, ақша шығарумен шектелмей, мемлекеттік реттеуде көрінді.

Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан экономиканы кең ауқымды жүйелі түрде қайта құруға және ұлттық валюта - теңгені енгізуге кірісті (1993 жылғы 15 қараша). Бұл біздің республикамыздың қаржы-несие саласында дербестікке ие болуының белгісі болды.

Ұлттық валюта енгізілген сәтте оның айырбас бағамы бір доллар үшін 4,68 теңгені құрады. Ұлттық банк шектеулі араласу кезінде валюта нарығындағы сұраныс пен ұсыныстың арақатынасын көрсететін теңгенің біріздендірілген валюта бағамы саясатын жүргізді.

Қазақстан Республикасының ақша бірлігі (ұлттық валютасы) 100 тиыннан тұратын қазақстандық теңге болып табылады.

Айналыстағы қазақстандық ақша белгілері банкноттар мен монеталардан тұрады. Олардың номиналдарының құрылымын Қазақстанның Ұлттық Банкі айқындайды. ҚР-дағы заңды төлем құралы қазақстандық теңге болып табылады.

Банкноттар мен монеталарды айналысқа шығаруды оларды жеке және заңды тұлғаларға сату арқылы ҚР ҰБ жүзеге асырады. Банкноттар мен монеталар Ұлттық Банктің сөзсіз міндеттемелері болып табылады және оның барлық активтерімен қамтамасыз етіледі.

Ұлттық банк банкноттар мен монеталардың қажетті санына қажеттілікті айқындайды, оларды дайындауды қамтамасыз етеді, қолма-қол ақшаны сақтау, жою және инкассациялау тәртібін белгілейді.

Монеталар келесі түрлерге бөлінеді:

* инвестициялық – инвестициялау және жинақтау объектісі болып табылатын, бағалы металдардан жасалған монеталар;

* коллекциялық монеталар – бағалы металдардан, сол сияқты бағалы емес металдардан (коллекциялау және жинақтау объектісі) шектеулі таралыммен шығарылған мерейтойлық, естелік және өзге де арнайы соғылған монеталар;

* қолма-қол ақша айналымына арналған қымбат емес металдардан жасалған монеталар.

Қазақстан Республикасында шығарылған банкноттар мен монеталардың номиналды құрамы, нысаны және ою-өрнек кестесі болуға тиіс. Көрсетілген сипаттамалар баспасөзде жарияланады.

Барлық банкноттар мен монеталар олардың белгіленген құны бойынша Қазақстанның бүкіл аумағында төлемдердің барлық түрлері бойынша, сондай-ақ банк шоттарына есептеу үшін және аудару үшін қабылдануға міндетті, шектеусіз барлық банктерде ұсақталады және айырбасталады.

Қазақстан Ұлттық Банкінен басқа ешкім айналыстағы банкноттар мен монеталарды жарамсыз деп жариялай алмайды. Тозған және бүлінген, өзінің толық көлемінің кемінде 70% - ын сақтаған банкноттарды Ұлттық банк пен қазақстандық банктер шектеусіз айырбастайды. 50% - дан астам сақталған банкноттарды ҚР Ұлттық Банкі қабылдайды және белгіленген ережелерге сәйкес айырбастайды.

Ақша бірлігін ауыстыруға Қазақстан Республикасы Президентінің құқығы бар. Ол ҚР ақша бірлігінің жұмыс істеу тәртібін, мерзімдері мен шарттарын айқындайды.

Осыған байланысты, ақша жүйесінің төмендегідей типтерін бөліп қарайды:

• *металл ақша айналысы*, яғни мұндай ақша тауары тікелей айналыста бола отырып, ақшаның барлық қызметтерін атқарады, ал несиелік ақшалар металлға ауыстырылады.;

• *несиелік және қағаз ақшалар жүйесі*, яғни алтын айналыстан алынып тасталып, оның орнына несиелік және қағаз ақшалар айналысқа түседі. Металл ақша айналысы екіге бөлінеді:

1. **Биметаллизм** – *жалпыға балама рөлі екі бағалы металға (алты мен күміске) негізделген ақша жүйесі.*

Биметаллизмнің үш түрі болған:

қос валюталы жүйе, яғни мұнда алтын мен күмістің арасындағы шекті қатынас, металдардың нарықтық құндарына байланысты белгіленген;

- *қатар жүретін валюталар жүйесі*, яғни мұнда бұл қатынас мемлекет тарапынан белгіленген;

- *ақсақ валюта жүйесі*, яғни мұнда алтын және күміс монеталары заңды төлем құралы қызметін атқарады, бірақ бірдей негізде емес, себебі күміс монеталарын жасау жабық түрде жүзеге асырылып, алтын монеталарын жасауға ерік берілді.

Биметаллизм XVI - XVII ғғ. кеңінен тарап, ал Еуропа елдерінде XIX ғ. дами бастады.

2. **Монометаллизм** – бұл барлығына бірдей балама және ақша айналысының негізі ретінде бір ғана металл (алтын немесе күміс) қызмет ететін ақша жүйесі.

Күміс монометаллизмі Ресейде 1843-1852 ж.ж., Индияда 1852-1893 ж.ж., Голандияда 1847-1875жж. қызмет етті. Алтын монометаллизмі (стандарт) алғаш рет ақша жүйесінің типі ретінде XVII ғ. Ұлыбританияда қалыптасып, 1816 ж. заңды түрде бекітілді.

Қазіргі ақша жүйесі мынадай элементтерден тұрады: ақша бірлігін, ақша түрлері және эмиссиялық жүйе. *Ақша бірлігі* – барлық тауарлардың бағаларын бейнелеуге қызмет ететін, заңды түрде бекітілген ақша белгісі.

Ақша массасы және ақша базасы

Ақша массасы – жеке тұлғаларға, кәсіпорындарға және мемлекетке тиісті және шаруашылық айналымына қызмет ететін сатып алу және төлем құралдарының жиынтығы.

Ақша базасы (МВ) – бұл міндеттемелерге жататын резервтік және бастапқы ақшаларды білдіреді. Ол мынадай формулада есептеледі:

$$MB = CIC + RR + DCB,$$

мұнда,

CIC – айналыстағы нақты ақшалар;

RR – міндетті резервтер;

DCB – екінші деңгейдегі банктердің Ұлттық банктегі коршоттағы қаражаттары.

Ақша массасының өзгеруі және оның өсу қарқыны маңызды экономикалық айнымалыларға, сондай-ақ ұлттық экономиканы дамытудың негізгі мақсаттарына қол жеткізуге әсер етеді. Халықтың жұмыспен қамтылуының жоғары деңгейі, бағаның тұрақтылығы (инфляция мен дефляцияның төмен қарқынымен сипатталатын жағдай), экономикалық өсу, төлем балансының теңгерімділігі – осы мәселелердің барлығы ақшаның жиынтық ұсынысының және ақша массасының өсу қарқынының өзгеруімен тікелей немесе жанама байланысты.

Ақша айналымын ұйымдастыру ақша массасының белгілі бір құрылымын қамтиды. Экономикалық айналымға қызмет көрсететін қолма-қол және қолма-қол ақшасыз қаражаттың жиынтық көлемін білдіретін ақша массасының элементтері (компоненттері) арасындағы айырмашылықтар олардың өтімділігінің дәрежесі мен сипатына байланысты. Бұл жерде қазіргі уақытта ақшаға әртүрлі өтімділік дәрежесі бар квази-ақша (банктердегі әртүрлі шоттардағы ақша, түрлі борыштық міндеттемелер және т.б.) жатқызылатындығын ескеру қажет.

Өтімділік деп түсініледі:

- тауарлар мен қызметтерге ақша алмасу мүмкіндігі;
- қарыз міндеттемесінің қолма-қол ақшаға айналу мүмкіндігі;
- күрделі салымдарға ақшалай шығындар (өндірісті ұлғайту).

Өтімділік критерийі бойынша айырмашылық барлық ақша массасын өзара байланысты ақша агрегаттарына бөлуге негіз болды.

Ақша агрегаттары – бір-бірінен өтімділік дәрежесімен, яғни қолма-қол ақшаға жылдам айналуымен ерекшеленетін ақша мен ақша активтерінің (құжаттарының) белгілі бір түрлерін біріктіретін ақша массасының бөліктері (компоненттері). Ақша агрегаттары ақша

массасының құрылымын көрсетеді, ал мұндай агрегаттардың құрамы елдерде әр түрлі, өйткені бұл ақша нарығы мен несие қатынастарының даму деңгейіне байланысты.

Көбінесе келесі қондырғылар қолданылады:

М 0 – айналыстағы қолма-қол ақша көлемі (қағаз және металл ақша);

М 1 – қолма-қол ақшаның, сондай-ақ чектердің, талап етілгенге дейінгі салымдардың көлемі (мысалы, АҚШ-та М 1 агрегаты-айналыстағы қолма-қол ақшаны, коммерциялық және өзара-жинақ банктеріндегі талап етілгенге дейінгі шоттарды, НАУ шоттарын қамтитын ақша массасының көрсеткіші-жинақ және ағымдағы шот арасындағы аралық позицияны алатын шоттардың бір түрі, банктік емес жол чектері және т. б.);

М 2 – қолма-қол ақшаның, чектердің, талап етуге дейінгі салымдардың және шағын мерзімді салымдардың көлемі (мысалы, АҚШ-та-бұл М 1 агрегаты плюс жинақ шоттары, 100 мың долларға дейінгі мерзімді шоттар, бір күндік еуродоллар депозиттері, ақша нарығының өзара қорларының акциялары және т. б.);

М 3 – қолма-қол ақша, чектер, салымдар көлемі (АҚШ – та-бұл м 2 агрегаты плюс 100 мың доллардан астам мерзімді депозиттер және бағалы қағаздарды сату және кейіннен сатып алу туралы мерзімді келісімдер);

L – қолма-қол ақша, чектер, салымдар, сондай-ақ бағалы қағаздар көлемі.

Осылайша, ақша агрегаттары матрешка принципіне сәйкес құрылады, әр келесіде алдыңғы қондырғы және кейбір қосымша (аз өтімді) компоненттер болады. Агрегаттардың көмегімен ақша массасын өлшеу ақша айналымын мемлекеттік реттеу үшін қолданылатын оның құрылымын нақты анықтауға мүмкіндік береді.

Қазақстанның қаржылық статистикасында болып жатқан өзгерістерді талдау үшін М0, М1, М2, М3 ақша агрегаттары пайдаланылады:

М0 – айналыстағы қолма-қол ақша;

М1 – агрегат М0 плюс банктік емес заңды тұлғалар мен халықтың ұлттық валютасындағы аударым депозиттері;

М2 – М1 агрегаты плюс ұлттық валютадағы басқа депозиттер және банктік емес заңды тұлғалар мен халықтың шетел валютасындағы аударым депозиттері;

М3 (ақша массасы) – М 2 агрегаты және банктік емес заңды тұлғалар мен халықтың шетел валютасындағы басқа да депозиттері.

1. Ақша агрегаттарының көрсеткіштері

	01.1 2	01.13	01.14	01.15	01.16	01.17	01.18	01.19	01.20	01.21
Ақша базасы (резервтік ақша)	338 414 0									
айдағы өзгеріс, %	19,3	-5	1,2	-8,9	-0,6	-9,4	-6	5	-9	-6,2
жылдың басынан бергі кезеңдегі өзгеріс, %	19,3	-5	1,2	-8,9	-0,6	-9,4	-6	5	-9	-6,2
1.1 ҚҰБ-нен тыс қолма-қол ақша	148 381 6	1623074	1623028	1254094	1394955	1912365	2104909	2471410	2538014	3081432
1.2 ЕДБ-дің және басқа ұйымдардың ҚҰБ-дегі депозиттері	190 032 4	1123172	1237975	1854925	3327075	2766440	3103505	4512543	3731508	6092390
Ақша базасы (тар мағынада)	316 765 8	2669532	2832999	3015908	4637608	4214277	4709222	6452606	4978029	4919790
айдағы өзгеріс, %	15,6	-5,7	1,7	-9	-0,7	-12,1	-8,8	7,6	-8,3	-3,3
жылдың басынан бергі кезеңдегі өзгеріс, %	15,6	-5,7	1,7	-9	-0,7	-12,1	-8,8	7,6	-8,3	-3,3
ЕДБ-дің ҚҰБ-дегі резервтік депозиттері	109 154 5	620510	968116	1309106	2890292	1993542	2088318	2474568	1574798	1086564

M0	130 139 6									
айдағы өзгеріс, %	-4,7	-6,9	-7,6	-7,7	-5,1	-7,4	-6,6	-4	-4,8	-4
жылдың басынан бергі кезеңдегі өзгеріс, %	-4,7	-6,9	-7,6	-7,7	-5,1	-7,4	-6,6	-4	-4,8	-4
M1	361 400 4									
айдағы өзгеріс, %	-6	-4,1	-0,8	-6,1	-2	-6,1	0,6	14,4	-5,3	-3,6
жылдың басынан бергі кезеңдегі өзгеріс, %	-6	-4,1	-0,8	-6,1	-2	-6,1	0,6	14,4	-5,3	-3,6
3.1 халықтың теңгедегі аудармалы депозиттері	262 837	323680	356605	318649	345394	460869	548919	675818	837226	1117630
3.2 банктік емес заңды тұлғалардың теңгедегі аудармалы депозиттері	204 977 1	1973569	1735452	1446115	1451779	2230083	2629656	3566442	2589392	3094090
M2	778 310 5									
айдағы өзгеріс, %	-2,3	0,2	2	-4,2	-0,4	-3,5	-1,3	9,5	-3,2	2,5
жылдың басынан бергі кезеңдегі өзгеріс, %	-2,3	0,2	2	-4,2	-0,4	-3,5	-1,3	9,5	-3,2	2,5
4.1 халықтың теңгедегі басқа депозиттері және шетел валютасындағы аудармалы депозиттері	135 183 4	1800685	1846041	1142768	1238199	2718751	3581342	4184585	4719849	
4.2 банктік емес заңды тұлғалардың теңгедегі басқа депозиттері және шетел валютасындағы аудармалы депозиттері	281 726 7	3045372	3517185	3686434	4356068	5092670	4761445	5246105	5202109	6965966
M3	962 212 7									
айдағы өзгеріс, %	-1,3	-0,3	2,4	-3,2	2,9	-3,8	-1	2,9	-2,1	1,9
жылдың басынан бергі кезеңдегі өзгеріс, %	-1,3	-0,3	2,4	-3,2	2,9	-3,8	-1	2,9	-2,1	1,9
5.1 халықтың шетел валютасындағы басқа депозиттері	112 154 9	1278082	1726384	2836471	5516174	4443925	3927317	3664291	3538363	3900912
5.2 банктік емес заңды тұлғалардың шетел валютасындағы басқа депозиттері	717 473	652145	1302786	1923580	3536641	2471851	1996934	1904855	1799094	1883919

Банк мультипликаторының мәні мен механизмі

Қолма-қол ақшасыз ақша эмиссиясын коммерциялық банктер жүзеге асырады. Бұл қолма-қол ақшаның бір бөлігін қолма-қол ақшасыз ақшаға аудару арқылы ақша массасының өсуін емес, банктік мультипликатор механизмінің әрекеті нәтижесінде пайда болатын қолма-қолсыз ақшаның өсуін білдіреді.

Банк мультипликаторы несиелік, несие-депозиттік немесе депозиттік болу мүмкін. *Мультипликатор* – бұл Коммерциялық банктердегі депозиттік шоттардағы қалдықтарды бір банктен екінші банкке аудару кезінде оларды бірнеше рет ұлғайту (көбейту) процесі.

Банк мультипликаторының арқасында депозиттер банк жүйесі алған кез-келген жаңа резервтерді бірнеше рет көбейту арқылы кеңейтіледі, яғни ол банктер Ұлттық банктегі шотта сақтауға міндетті резервтер сомасы (міндетті резервтер) мен олардың несиелік операцияларының бос резервтері мен банк депозиттері арасындағы байланысты анықтайды.

Бір коммерциялық банк қолма-қол ақшасыз ақшаның массасын көбейте алмайды; оны коммерциялық банктер жүйесі жүзеге асырады. Банк мультипликаторының механизмі қалай жұмыс істейтінін қарастырайық.

Коммерциялық банктің ресурстары оның меншікті капиталынан емес, тартылған қаражаттан: халықтың салымдарынан, кәсіпорындардың депозиттерінен, сондай-ақ басқа банктерден, оның ішінде Ұлттық Банктен алынған несиелерден құралады. Банкте тартылған ресурстар жай ғана жинақталатыны түсінікті. Олар кәсіпорындарға, ұйымдарға және халыққа несие беру үшін, сондай-ақ банктің басқа да белсенді операциялары үшін қолданылады. Осылайша, қолма-қол ақшасыз ақша массасын ұлғайту тетігі жұмыс істей бастайды.

Алдымен, орталық банк тарапынан реттеу болмаған кезде бұл өсімнің қалай болатынын қарастырайық. Мысалы, 1 кәсіпорын өз шотына оған қызмет көрсететін банкке 100 мың теңге енгізеді, олар уақытша бос болып табылады және қандай да бір кезең ішінде осы шотта қалады. 1-кәсіпорынның тартылған ресурстарын пайдалана отырып, банк осы 100 мың теңгені 2-кәсіпорынға несиеге бере алады.

Мысалы, 2-ші кәсіпорынға бұл несие 3-ші кәсіпорынмен төлеу үшін қажет делік. 2-ші кәсіпорынның шотынан өтіп, олар 3-ші кәсіпорынның шотында болады, оны қызмет көрсететін банкте ашады. Егер 3-кәсіпорны оларға уақытша қажет болмаса, онда олар біраз уақытқа оның шотында қалады. Бұл кезде бастапқыда 1-ші кәсіпорын енгізген ақша екі рет қолма-қол ақшасыз нысанда, яғни 1 және 3-ші кәсіпорындардың шоттарында есепке алынады.

Бұдан әрі, 3-кәсіпорын түскен ақшаны пайдаланғанға дейін, оның банкі осы 100 мың теңгені 4-кәсіпорынға несиеге бере алады, ол оны 5-кәсіпорнымен төлейді, демек, ақша оған қызмет көрсететін банктегі соңғысының шотында болады. Егер 5-кәсіпорын бұл ақшаны бірден келесі кәсіпорынға аудармаса, онда біраз уақыт ішінде бастапқы 100 мың теңге үш рет ескерілетін болады (1, 3 және 5-кәсіпорындардың шоттарында).

1, 3 және 5-кәсіпорындар есеп айырысуларға олардың әрқайсысының шотында 100 мың теңге болғанда, бастапқыда енгізілгенге қатысты үш есе ұлғайтылған ақша массасы айналымға шығады.

Қолма-қол ақшасыз ақша санының мұндай өсуі шексіз жалғасуы мүмкін және айналыстағы ақша массасы бақылаусыз өсетін еді. Бұған жол бермеу үшін орталық банк коммерциялық банктердің *міндетті резервтеу жүйесі* арқылы қолма-қол ақшасыз ақша шығару мүмкіндіктерін шектейді. Оның мәні коммерциялық банктер Ұлттық банкте тартылған салымдардың белгілі бір пайызын резервтеуге міндетті. Бұл пайыз *міндетті резервтер нормасы* деп аталады.

Міндетті резервтеу жүйесі болған кезде банк мультипликаторының әрекеті жоғарыда келтірілген мысалдан мүлдем өзгеше болады.

Міндетті резервтердің нормасы 10% құрайды делік. Бұл жағдайда 1-кәсіпорынға қызмет көрсететін банк оның 100 мың теңге мөлшеріндегі салымын сақтауға қабылдап, ҚР ҰБ-да 10 мың теңгені резервке қоюға міндетті болады. Демек, ол 2-ші кәсіпорынға 90 мың теңге көлемінде ғана несие бере алады. Ал 3-кәсіпорынға қызмет көрсететін банк соңғысынан сақтауға 90 мың теңгені қабылдап, Ұлттық банкте 9 мың теңгені резервке қою тиіс, яғни ол 5-кәсіпорынға 81 мың теңге мөлшерінде ғана несие бере алады.

Осы кезде 1-кәсіпорын алғаш енгізген ақша былайша тіркеледі (мың теңгемен): 1 - кәсіпорынның шотында 100, 3-кәсіпорынның шотында 90, ал 5-кәсіпорынның шотында 81

болады. Кәсіпорындар бұл қаражатты есептеулерге пайдаланған кезде айналымға 300 емес, тек 271 мың теңге шығады.

Егер біз осы мысалды жалғастыра берсек, онда тартылған салымдар негізінде берілген несиелер есебінен қолма-қол ақшасыз ақшаның өсу мүмкіндігі одан әрі азайып, біртіндеп жойылатынын көреміз.

Міндетті резервтер – орталық банктердің ақша-несие саясатының негізгі құралдарының бірі. Коммерциялық банктерді өздері тартқан қаражаттың бір бөлігін резервтеуге міндеттей отырып, орталық банк айналыстағы ақша массасын белгілі бір деңгейде ұстайды. Міндетті резервтердің нормасы неғұрлым көп болса, банк жүйесі соғұрлым аз ақша жасай алады. Керісінше, міндетті резервтеу нормасы неғұрлым төмен болса, коммерциялық банктердің «ақша жасау» мүмкіндігі соғұрлым жоғары болады. Осылайша, көбейту коэффициенті формула бойынша есептеледі:

$$K = 1/p * 100\%$$

мұндағы: K – мультипликация коэффициенті;

p – міндетті резервтердің нормасы.

Бұл коэффициент коммерциялық банктердің ақша мөлшерінің барынша артуын көрсетеді.

Жоғарыда келтірілген мысалда 10 %-ға тең міндетті резервтердің таңдалған нормасы, $K = 1/10\% * 100\% = 10$.

Бұл банкке бастапқыда түскен салымдар бұдан әрі барынша 10 есе ұлғайтылуы мүмкін дегенді білдіреді.

Осы формуладан мультипликатор коэффициентінің мәні міндетті резервтер нормасына кері пропорционал екендігі шығады. Мультипликация процесі үздіксіз, мультипликация коэффициенті белгілі бір уақыт кезеңіне есептеледі.

Мультипликатор коэффициенті іс жүзінде ешқашан максималды мәнге жетпейді, өйткені банктер тартылған ресурстардың бір бөлігін әрдайым несиелік емес операциялар үшін пайдаланады. Орталық банк несиелік саясатының басқа құралдарын қолдана отырып, коммерциялық банктердің несиелік ақшасын шығаруына да әсер етуі мүмкін. Мысалы, жоғары табысты бағалы қағаздарды немесе валюталарды ашық нарыққа шығару арқылы Ұлттық банк ресурстарының несиелік әлеуетін азайта отырып, олардың бір бөлігін «кешіктіре» алады.

Қоғамдық өнім құнының айналымындағы ақша қозғалысының жылдамдығы жалпы ұлттық өнімнің немесе ұлттық кірістің ақша массасына (ЖІӨ/МЗ) қатынасы ретінде анықталады.

Төлем айналымындағы ақшаның айналымдылығы банктік шоттардағы ақша сомасының айналыстағы ақша массасының орташа жылдық шамасына қатынасымен айқындалады.

Ақша базасы (резервтік ақша) Ұлттық Банктен және Екінші деңгейдегі банктер мен басқа да ұйымдардың Ұлттық банктегі депозиттерінен тыс қолма-қол ақша сомасына сәйкес келеді. *Тар ақша базасы* – бұл екінші деңгейдегі банктердің Ұлттық Банктегі мерзімді депозиттерін есепке алмағандағы ақша базасы.

Ақша базасының ақша массасына ықпал етуі *ақша мультипликаторы* (A_m) көмегімен мынадай формула арқылы есептеледі:

Егер, мысалға ақша мультипликаторы 2,0 -ге тең болса, онда ақша базасының әрбір теңгесі 2 теңге жасауға қабілеттігін көрсетеді.

$$A_m = \frac{M3 \text{ (ақша массасы)}}{MВ \text{ (ақша базасы)}}$$

Инфляция: мәні, себептері, түрлері, салдары

Инфляция - бұл бағаның өсуінен, тауарлар тапшылығынан және тауарлар және қызметтер сапасының төмендеуінен туындайтын ақшаның құнсыздануы, сондай-ақ оның сатып алу қабілетінің төмендеуі.

Инфляцияны төмендегідей белгілеріне байланысты жіктеуге болады:

1.) Инфляциялық процесстің сипатына қарай:

- ашық инфляция, яғни, бағаға ешқандай да кедергі болмайды, оның еркін өсуі байқалады;

- жабық инфляция, яғни тауар тапшылығы жағдайында бағаға мемлекет қатаң бақылау жасап отырады;

- инфляциялық шок, яғни бір мезетте бірден баға өсіп кетеді.

2.) Таралу орнына қарай:

- локальдық инфляция, яғни баға бір ғана елдің шекарасында өседі;

- дүниежүзілік инфляция, яғни кейбір елдер топтарын немесе барлық

ғаламдық экономиканы түгелдей дерлік қамтиды.

3.) Бағаның өсу қарқынына қарай:

- баяу инфляция – баға баяу қарқынмен біртіндеп жылына 10 % -ға өседі;

- орташа инфляция – баға тез қарқында жылына 20–дан 200 %-ға дейін өседі, мұндай баға қарқыны ауыр экономикалық және әлеуметтік зардаптарға шалдықтырады;

- ұшқыр инфляция – баға жылына 500 –ден 1000 % -ға дейін және одан жоғары қарқынмен өседі. Ұшқыр инфляция ақша жүйесінің құлдырауына әкеліп соғады. Мұндай жағдайда ақша өзінің атқаратын қызметтерін жоғалта бастайды.

Қазақстан Республикасындағы инфляция 2023 жылғы маусымда бір жылда 14,6%-ды құрады және 1,3%-ға (2023 жылғы мамырда – 15,9%-ға) баяулады.

Бір жыл ішінде азық-түлік тауарларының бағасы 14,6%-ға (2023 жылғы мамырда – 16,5%), азық-түлік емес тауарларға – 15,8%-ға (2023 жылғы мамырда – 17,2%), ақылы қызметтерге – 13,3%-ға (2023 жылғы мамырда –13,5%) өсті